

ДЕЈАН МИЛОРАДОВ

ОКУЋАВАЊЕ И ЗАХЛЕБЉЕЊЕ ДИНАРСКИХ КОЛОНИСТА У КЊИЗИ *КУЋА И ХЛЕБ* МИЛАНА МИЦИЋА

Књига историчара Милана Мицића *Кућа и хлеб* (2021) у издању Банатског културног центра из Новог Милошева у свом наслову обухвата две речи које се веома често употребљавају у свакодневном говору просечног говорника српскога језика. Иако на први поглед обичне и уобичајене, ове две речи имају специфичну тежину у духовној и материјалној култури Срба. Оне сублимирају сав живот и неизбежну људску борбу за свакодневну егзистенцију. Две од шест основних физиолошких потреба сваког човека исказане су у наслову ове књиге, а то су потреба за сном и потреба за храном. Колико су кућа и хлеб значајни у традицији српскога народа, сведоче многе народне пословице, изреке, чак и клетве – које у себи обухватају ове речи као главне актере и чија су значења јасно емоционално обојена: нпр. *Немајџи куће ни кућицијџа* „немати нигде ничега”, *Бијџи код своје куће* „добро се сналазити, осећати се угодно”, *Закојџајџи кућу* „истребити, затрти породицу”, *У сваком селу јрави кућу* „свуда стеци себи пријатеље”, *Није кућа џијесна, док није чељаг бијесна* „ако су људи скромни, могу се задовољити оним што имају”, затим *Бијџи на белом хлебу* „очекивати извршење смртне пресуде”, *Дочекајџи која с хлебом и сољу* „пожелети коме добродошлицу”, *Нема за нас овде хлеба* „нећемо овде ништа постићи”, *Лези, хлебе, да џе једем* „каже се ономе ко не ради ништа”, *Ко џебе каменом, џи њеја хљебом* „зло врати добрим”, *Хлеб му се ојадо* итд.

Књига *Кућа и хлеб* бави се животним питањима колониистичких породица у Војводини у периоду између двају светских ратова, тачније од 1920. до 1941. године, када је Краљевина Југославија

аграрном реформом организовала насељавање подручја према Мађарској и Румунији за српске ратне ветеране и њихове породице из динарских крајева и српске оптанте из Румуније и Мађарске. (Оптант је особа која се опредељује за држављанство.) Као што је наслов књиге подељен на поменуте две речи које имају и снажну симболику и упечатљиво значење, тако је и сама књига подељена у две целине које су везане за окућавање и захлебљење колониста.

Како би што сликовитије и аутентичније приказао све недаће и проблеме које су колонисти имали у новој средини, Милан Мицић се служио архивском документацијом, дописима, писмима које су писали сами колонисти или локалне старешине задужене за колонизацију. Низањем ових текстова, извлачењем из њих суштински важних детаља и активним учествовањем у њиховом приказу аутор је на прозни начин дочарао аутентичне догађаје који су се збивали у време када су колонисти започињали нови живот у другачијем културном, географском и дијалекатском окружењу. Будући да је приказана архивска грађа писана у првој половини XX века и да су је исписивали говорни представници различитих дијалекатских зона које су другачије од оне у којој су се задесили, с језичког становишта веома је занимљиво посматрати утицај нове средине на говор динарских дошљака, поготово уплив екавице на јекавски говор. Ови текстови такође чувају и богату дијалекатску лексiku која се може подвући и извући пажљивим читањем, што представља веома значајан извор за лингвогеографска изучавања српских говора из тог периода и за њихово поређење са савременим приликама на територији Војводине. Уједно можемо сазнати, на пример, да су колонисти из околине Фекетића имали проблема с употребом матерњег српског језика, јер су од директора једне осигуравајуће куће добијали дописе на мађарском језику, што је доводило до тога да су се осећали као национална мањина у својој отаџбини за коју су се жртвовали.

У првом делу књиге под насловом „Бескућништво и кућа” аутор се бави проблемима које су колонисти имали у вези с простором за пребивање, пре свега недаћама у почетном периоду бескућништва, а онда и самом градњом кућа и њиховом употребном вредношћу. Кућа као појам иначе представља термин који подразумева грађевински објекат за становање који има кров, врата, прозоре, зидове итд. Према материјалу од ког су сачињене куће могу бити различитог типа, што утиче на то да се у језику појављују посебне лексеме за њихово именовање. Из једног писма сазнајемо како су у Александровом Гају, колонији на граници с Румунијом, досељеници правили *чајирље*, сходно свом имовном стању – чатрља је „мала кућа саграђена од слабог материјала”. У неким српским

говорима ова реч се јавља и у облику *чајџрња*. У књизи затим такође добијамо информацију о томе како је један колониста код Бачке Тополе, пореклом с јекавских простора, објекат за становање, односно кућу – називао једноставно *сџан*, иако се ова реч у урбаним срединама односи на стамбени простор у зградама за становање. Лексема *сџан* у свом старијем значењу управо означава кућу. Објекат сличан чатрљи била би и *колиба*, коју су од слабијег материјала себи градили као привремени дом колонисти који нису имали крова над главом. Овакве куће, сазнајемо и то, у банатском Александрову покривали су *џулајем*, тј. посеченим стабљикама кукуруза. Управо лексеме *сџан* и *колиба* припадају пастирској терминологији, а у динарским крајевима означавају привремена склоништа за пастире током сезонске испаше стоке, направљена од камења, грана, прућа, коре дрвета и сл. Један аграрни надзорник мале и убоге куће колониста чак је назвао *избама*.

Како на једном месту Милан Мицић образлаже, колонисти из Лике су, рецимо, као привремено стамбено решење правили *брвнаре*, што је био покушај да се начин живота из старог краја пренесе у место колонизације. За те потребе колонисти су железницом из Лике довозили дрвену грађу за прављење ових врста кућа. Код Бачке Тополе 1922. године претходни власник велепоседа развлашћен је како би се доделила *кућишџа* досељеницима из Лике. *Кућишџе* овде означава „земљиште, терен за подизање куће, плац”. Колонисти су ипак тежили да што пре саграде себи куће, како каже Милан Мицић, „традиционалним начином градње у Панонској низији”, а то је подразумевало тзв. набијање кућа, тј. прављење кућа од набијене земље – *набоја*. Такве куће су у Бачу 1935. године називали *набијача*, саграђене управо од набијене земље, и изједначили је с термином *земуница*. Овде би требало ипак скренути пажњу на то да *набијача* и *земуница* нису исто; *земуница* јесте „кућа испод површине земље”, а не „кућа од набијене земље”. У овом примеру јасно се показује како је начин грађења куће у Војводини као и њен назив био посве непознат колонистима из динарских крајева. Пошто се набијача правила од земље, њима је било логично да се таква кућа назива *земуница*. Аутор књиге *Кућа и хлеб* даље нам пружа сазнање, на пример, да је један колониста из околине Вишеграда 1934. године у Руском Селу правео типичну кућу од *черџића*, тј. од непечене опеке од блата, воде и плевне или исецкане сламе, која се суши на сунцу. Таква би се кућа, рецимо, називала *черџићара*. Досељеник из Грађана код Цетиња 1936. године пише да су добровољци морали од мало земље издржавати породицу и стоку те подићи „нешто *уџерице*”. Лексеме *чајџрља* и *уџерица* јесу синоними.

Колонистима није само изградња куће била проблем; требало је саградити и помоћне објекте у дворишту и за стоку и за држање сточне хране, нарочито кукуруза. Често се дешавало да због одсуства могућности изградње сточних стаја и обора насељеник, чим сагради кућу, зими у једну просторију смести породицу, а у другу краву. Објекат на стубовима у коме се држи кукуруз у клипу у целој Бачкој и западном Срему у периоду после Другог светског рата назива се *чардак*, у већем делу Баната *кошарка*, у источном Срему *кошобања*, на југоистоку Баната *амбар*, док се понегде чује и *кош*. (Ови подаци преузети су из *Речника српских љова Војводине*.) Из књиге Милана Мицића сазнајемо да је колониста из Поткома код Стоца у Херцеговини овај објекат називао *кошарка*, што се подудара с данашњим банатским приликама.

Други део књиге носи наслов „Хлеб”. С простора који су били пренасељени и у којима је владао страх од глади проузрокован лошом земљом и многобројном породицом, након рата који је само појачао немаштину и оскудицу, динарско становништво долази у тзв. земљу белог хлеба. Тако, рецимо, свештеник из Крњеуше код Босанског Петровца сведочи да се 1918. године због неродне године народ храни копривом, зељем и *цријемушом*, а да народ у Срему и Бачкој купује пшеницу и кукуруз те доноси кући. Овај податак драгоцен је не само за историчаре и етнологе него и за лингвисте. Овде сазнајемо да се јестива и веома хранљива зељаста биљка *Allium ursinum* у Крњеуши назива *цријемуш*. У српским говорима сусрећу се различити облици овог фитонима: *цремош*, *цремужа*, *цримужа*, *сремуш*, *сријемужа* итд. С друге стране, услед опште глади у Билећи су се хранили корењем и *кужељинама*. Овако се у Херцеговини назива окруњен клип кукуруза, који се у различитим крајевима Српства зове *окомак*, *шайурика*, *чокањ*, *чушка*, *кочанка*, *комиљка* итд. Срби староседеоци нису благодоклоно гледали на досељенике из Лике и Херцеговине, те су им се почетком двадесетих година ругали узвикујући им да ће целог живота јести *куљу*, алудирајући на то да немају хлеба. Ово је забележено у Српској Црњи, те тако сазнајемо да се у овом месту јело од куваног кукурузног брашна називало *куља*; поменимо и то да се у многим крајевима Војводине ово јело и данас зове *жџањац*, *качамак*, *макарун*, *мамаљуџа*, *џалениџа*, *џуља* или *џура*. А да се у Банату бели хлеб јео сваког дана, сведочио је добровољац из околине Бихаћа.

Овај део књиге такође пружа драгоцене податке о томе како се понашала лексема *хлеб* у екавској средини и како су староседеоци називали ову основну животну намирницу. У једном запису у новинама из 1922. године читамо да је колониста из Лике, који је у тексту употребио јекавицу, изјавио да је био захвалан Богу

када је имао *хлеба* за Божић. Да је у овој речи вероватно интервенисао уредник или новинар, сведочи нам колебање писања гласа *х* у датом тексту, и то у истим облицима речи (нпр. једном *бих*, други пут *би*). Такође је записано да је добровољац из Брајића код Будве својој породици говорио да у Банату има „*хљеба* и сланине”, док је колониста из Херцеговине 1924. године писао да су колонисти у Вајској код Бача „потпуно упропашћени тако да немају ни парче *хљеба* себи”. Да се *хлеб* није правио само од пшенице, видимо и у запису из Жедника код Чантавира: „Услед економске кризе доживјели смо у већем броју да оскудевамо *без коре хљеба кукурузове*.” Код оптаната јасно је који се облик употребљава у Румунији, о чему сведочи Н. Ердџан, чије презиме указује на његово порекло: „Годишњи *леб* не можемо из ове земље зарадити.” Исти облик записан је и у Хајдукову код Суботице, у Стајићеву код Великог Бечкерека, данас Зрењанин, и у Старој Кањижи.

Занимљиво је да у свим документима које је Милан Мицић пажљиво одабрао и приказао у својој књизи нема ниједне потврде за стару српску реч – *крух*. Ова лексема у српским говорима јавља се у фонетским варијантама *кру*, *крув*, *крук* и *круї*. Облик *крув* забележен је, рецимо, и у западној Србији.

Остаци пожњевеног жита у српском језику обележавају се именицом женског рода – *сїџрн*. На једном месту у књизи пак налазимо облик ове речи који одудара од етимолошког и творбеног обрасца. Запис је из Српске Црње, а непознато је одакле је пореклом онај који га је писао: „Око стаја је све запуштено, заплљано, што све долази од нечистоће, ђубрета, бацања *сїџрине*.” Дакле овде је употребљен облик *сїџрина*, који није забележен у нашим дијалектима у овом значењу. Поставља се питање је ли облик *сїџрина* са значењем „остаци пожњевеног жита” особина датог говора или је говорник случајно, аналошки према именовању за стричеву жену, употребио ту реч. Овим проблемом се отвара могућност лингвистичког истраживања о датој лексичко-фонетској појединости.

Аутор нам такође даје информације и о једном жаргонском изразу који се употребљавао у времену између двају светских ратова, а то је *їродаја у зелен*, чије значење 1926. године посредно појашњавају чланови оптантске аграрне заједнице у Новој Црњи: „Чланови ове заједнице су унапред продали усеве како би преживели.” Овај израз јавио се на селу, како 1936. године каже српски лингвиста Данило Вушовић, „у вези са трговањем пољским усевима на њиви док су још зелени – куповањем ‘на зелено’. Наиме, сиромашнији сељаци у крајњој нужди продавали су траву, воће, жито и друге пољске усеве на њиви док су још зелени. И наравно, многи трговци користећи се тиме уцењивали су сељаке и узимали

су те плодове буд за што. Ти трговци који су куповали усеве 'на зелено' прозвати су *зеленацима*."

Милан Мицић пише веома једноставним стилем, лагано, течно и без употребе тешких израза и страних термина. Његове реченице одишу јасноћом и прецизношћу. Иако је књига пуна података, историјских информација о људима и њиховим недаћама, аутор се веома добро сналази у грађењу и реченица и самог тока писања. Документа су изванредно подељена у две целине, а њихови делови граде се полако и приповедачки као прави прозни текст, тако да читалац стиче утисак да чита историјску приповетку. Закључци Милана Мицића веома су одсечни, конкретни, на први поглед сурови и веома критички, али књига се другачије није ни могла закључити осим освртом на апсурд историје и немоћ власти Краљевине Југославије. Књига *Кућа и хлеб* представља, између осталог, драгоцен извор не само за историјска него и за лингвистичка проучавања. Пажљивим читањем ове сјајне монографије може се увидети да се неке језичке појединости могу отварањем страница не тако давне историје сагледати из другог угла или пак открити нове, дотад непознате науци о језику.